

Repatriering av museiföremål — återlämnande av lån, eller...?

AV PER KÅKS

den totempåle från Kitlope i British Columbia som i dag finns på Folkens Museum—Etnografiska i Stockholm kom till museet som gåva 1929. Pålens härkomst och hur den anskaffades har utförligt beskrivits i en artikel av Gerhard Lindblom i *Ethnos*, vol. 1, nr 6, 1936. Den har senare publicerats i Marius Barbeaus stora verk *Totempoles*, 1951.

Den har alltså varit känd för vetenskapen i över femtio år. Dessförinnan torde pålen ha stått på sin ursprungliga plats sedan 1870-talet. Det är alltså en osedvanligt gammal påle vars historia och innehåll är väl dokumenterad. Därtill kommer att på grund av den levande muntliga traditionen kan pålen förbindas med en familj som ännu existerar och som fört berättelsen vidare. Den är alltså personrelaterad, vilket ger den ett ännu större vetenskapligt och historiskt värde. Samtidigt innebär det att pålen får ett stort lokalt kulturhistoriskt och symboliskt värde, förstärkt av det faktum att det är den enda pålen från denna plats som över huvud taget är bevarad.

Till sin karaktär påminner totempålarna mycket om våra runstenar, som i de flesta fall just erinrar om en speciell människas verk.

I kanadensiska museer finns det relativt gott om totempålar. Framför allt är det de

stora museerna i bl.a. Vancouver, Victoria och Ottawa som har representativa samlingar. Även i europeiska museer finns några pålar. Fortfarande kan man emellertid finna en del pålar på ursprunglig plats och då i mycket dåligt skick. Museerna har fungerat som räddare av dessa minnesmärken, vars utförande gällde hugfästandet av en människas gärningar eller en märkvärdig händelse.

I sin ursprungliga miljö har dessa minnespålar haft en begränsad livslängd eftersom de stått utomhus framför långhuset och ej egentligen varit avsedda för evigheten. Där emot höggs hela tiden nya pålar, varför pålen som företeelse och i sin funktion haft en betydelse över tiden. Det betyder att de pålar som bevarats i dag har ett helt annat värde som förbindelselänkar i en tradition som bröts genom missionens och regeringens förbud mot att fortsätta den ursprungliga traditionen.

Att självklart fortsätta att leva och verka i sin tradition förvandlades till förbjudna och straffbelagda handlingar. Ritualer och ceremonier förbjöds och föremål (dräkter m.m.) beslagtogs. Det beslagtagna förstördes ofta men såldes många gånger vidare till uppköpare, samlare och museer. Mycket av det material som i dag finns på museer världen över har införskaffats på det sättet. Givetvis finns det material som inköpts på hederligt

Totempålen i Folkens Museum—Etnografiska, Stockholm.

sätt, dock har mycket insamlats under perioder när den traditionella samhällsstrukturen befunnit sig i en upplösningssituation och ej kunnat hävda sig. Dessa situationer har ofta varit framtvingade av regering eller bolag som exploaterat mark, skog, vatten eller som förbjudit indianernas språk, bostättningsplatser eller det traditionella försörjningssättet.

Från den trakt det här gäller, Kitlopedalen, finns inga pålar bevarade utom den som nu finns på Folkens Museum—Etnografiska. I en kultur vars föremålsbestånd till största delen tillverkats av organiskt material och där den kanadensiska staten förbjudit och motarbetat den traditionella kulturen blir därför det bevarade föremålet en oerhört viktig länk till det förflutna.

Samhället i Kitlopedalen består av två delar, dels industrisamhället Kitimat, dominerat av en stor pappersmassefabrik och ett stort aluminiumsmältverk, dels reservatet Kitamaat med bostäder, skola och båthamn för dalens urbefolkning, Haisla.

Samhällena ligger i mynningen på den mäktiga Kitlopefjorden, som utgör och i ännu högre grad utgjorde levnadsmiljön för haislaindianerna. Fiske och jakt har utgjort basen för livet. Fiskevattnen var rika på lax, späckhuggare samt den fettrika fisken enlichane. Jakt på bergsgetter, björn, älg och annat vilt har givit ytterligare tillskott.

Kitlopedalen täcks i dag av en av de få nästan helt orörda tempererade regnskogarna dominerade av ceder och al, men hotas nu av kalhuggning. Fiskevattnen påverkas kraftigt av utsläpp från de båda industrierna.

Den orörda tempererade regnskogen har dragit till sig intresse från forskningen, både naturvården och antropologin. Dessa forskningsgrenars intressen sammanfaller med indianernas i en plan på att upprätta ett kulturcentrum med museum i vilket totem-pålen skulle vara huvudattraktionen. Från

indianernas sida är man emellertid mycket noga med att säga att man inte vill ha pålen förrän man kan erbjuda den en värdig och bevaranderiktig miljö.

I november 1991 uppsöktes Folkens Museum av en delegation från Haisla, Kitamaat Village, bestående av chief councillor Gerald Amos och elder Louise Smith samt antropologen John Pritchard. Louise Smith är ättling till den chief Kapsholtisch, för vilken pålen en gång utfördes.

Delegationen krävde att få tillbaka pålen, som, enligt deras mening, togs utan att klanen givit godkännande. Donatorn, konsul Olof Hansson, hävdar i sin berättelse, att han efter flera års förhandlingar slutligen fick hela klanens medgivande. Något köpebrev eller skriftligt medgivande finns emellertid inte, varför ord står emot ord.

Det torde i dag vara omöjligt att diskutera förvärvsfrågan utifrån en juridisk utgångspunkt såvida inte i dag okända dokument skulle dyka upp.

Däremot kan man givetvis diskutera frågan ur moralisk synpunkt. Ett resonemang baserat på en sådan utgångspunkt kan lätt föra till känslomässiga ställningstaganden (om vem som har mest rätt till pålen, vem det är synd om etc.).

I stället bör frågan om återförande relateras till den situation vi befinner oss i idag, vi, museet och de, haislaindianerna. Den skall relateras till det mycket omfattande arbete som inom Unesco lagts ned på att definiera principerna för återförande och det grundläggande beslutet om kriterier för och procedurer kring ett sådant förfarande. Sverige har inte skrivit under den internationella konventionen som innebär förpliktelse att återlämna kulturföremål till ursprungslandet. Det finns å andra sidan inget riksdagsbeslut eller annan föreskrift som hindrar regeringen från att deponera eller på annat sätt förfoga över kulturföremål som tillhör staten. Vad man från regeringen uttalat är att

varje sådant ärende måste bedömas från fall till fall.

Museet har tidigare aktivt arbetat med återförandefrågor. Den tidigare museichefen Karl Erik Larsson deltog i den svenska Unesco-kommitténs arbete i denna fråga samt i Icom, den internationella museiorganisationen. Under den förra museichefen Ulla Wagner deponerades museets same-samlingar i Svenskt Fjäll- och Samemuseum i Ajtte i Jokkmokk samt återlämnades till Nya Zeeland en tatuerad maoriskalle. Inget av dessa exempel är relevanta i föreliggande situation emedan samematerialet finns inom landet tillgängligt i ett offentligt museum och maoriskallen utgör mänskliga kvarlevor vilka, enligt både Unescos beslut och många museers praxis bör behandlas med särskild respekt och i särskild ordning.

Inom museet har frågan om återförande av ett så värdefullt och unikt föremål som totempålen livligt diskuterats. Pålen intar en dominerande och symbolisk plats i basutställningen om Nordamerikas indianer. Diskussionen är mycket intressant och mycket viktig eftersom den egentligen ifrågasätter en museal tradition, museets grundprincip om samlandet och samlande av vad, för vem och i vilket syfte?

Vad är vetenskapligt värde i förhållande till etniskt nationellt/symboliskt värde?

- Hur påverkar ett eventuellt återlämnande av en gåva allmänhetens förtroende för museet? Kan man betrakta/värdera olika museiföremål på olika sätt?
- På vilket sätt har det återlämnande museet brutit mot den professionella etik som innebär ett totalt ansvarstagande för det insamlade föremålets fortbestånd?
- Vilka krav kan vi ställa på vård och tillgänglighet av ett föremål som vi avhänt oss?
- I sin begäran om återlämnande har företrädarna för Kitamaat Village erbjudit sig

att tillverka en ny totempåle, replik eller helt nyhuggen. Vilket värde skulle en sådan påle få i museets samlingar, äkta eller kopia? Ur forsknings- eller folkbildningssynpunkt?

Dessa och många fler frågor har framkastats, diskuterats och i någon mån besvarats.

Vid mitt deltagande i Icoms generalkonferens i Quebec i september/oktober 1992 fick jag tillfälle att diskutera dessa frågor ingående både med kanadensiska kolleger, med den internationella kommittén för etnografiska museer, Icme, in pleno, samt på plats i Kitamaat med representanter för Haisla Nation.

För det första kan sägas att både i Kanada och USA har frågan om återförande till ursprunglig ägare förts mycket längre än hos oss. I Kanada har en "Task Force of Museums and First Peoples" tagit fram en rapport kallad "Turning the Page: Forging New Partnerships Between Museums and First Peoples". Den har arbetats fram under 1980-talets två sista år och presenterades i början av 1992 genom stöd av Assembly of First Nations och Kanadensiska museiförbundet.

Uppdraget var "att utveckla ett etiskt ramverk och strategier för ursprungsbefolkningarna att kunna presentera sin historia och kultur i samklang med kulturinstitutionerna". De tre viktigaste uppgifterna att lösa gällde:

- 1) ökat deltagande av ursprungsbefolkningarna i tolkningen av deras kultur och historia vid kulturinstitutionerna,
- 2) ökad tillgång till museisamlingar för ursprungsbefolkningarna samt
- 3) återförande av föremål och mänskliga kvarlevor.

Genom en serie möten, konferenser och seminarier enades man om samtliga punkter och har utarbetat principer och rekomen-

dationer för skapandet av medverkans- och samarbetsformer (partnerships).

Utgångspunkten är ömsesidig respekt, vänskap och förståelse. Det är viktigt eftersom utgångspunkterna och samarbetsituationen i nuläget är så olika.

De båda parterna representerar två olika sätt att se på världen vilket gör att man inte kan nå varandra om man inte lärt sig att respektera motpartens kunskaper, synsätt och förhållningssätt.

Man utarbetade också ett antal anvisningar för tolkning av och tillgång till samlingarna, för återförande, utbildning och genomförande av ovanstående. Under punkten genomförandet tar man bl.a. upp behovet av medel samt skapandet av kulturcentra som drivs av urbefolkningarna.

Dokumentet är mycket positivt därför att det vittnar om god vilja hos båda parter. Däremot vet jag inte huruvida det synsätt som redovisas har fått någon genomslagskraft i övrigt i Kanada. Den långa exploateringen av folk, natur och naturtillgångar har skapat djupt rotade negativa föreställningar om urbefolkningarnas rätt till mänsklig värdighet.

Mitt besök i Kitamaat var mycket intressant. I Prince Rupert fanns ett lokalt museum som drevs av kommunen, och i Kitimat finns ett litet museum som drivs av kommunen men sponsras av en av fabriker. I Kitamaat Village fanns inget museum men däremot en nybyggd skola som

också fungerar som kulturcentrum. Vad man nu arbetar för är att skapa ett renodlat kulturcentrum, dels med museum och arkiv, dels som en plats för forskning, studier och social rehabilitering. Detta reservat liksom många andra har stora sociala problem, men man har med viss framgång påbörjat ett rehabiliteringsprogram som bl.a. utnyttjat studiet av naturen och de egna traditionerna för att ge de behövande kunskap om och respekt för den egna kulturen och de traditionella värdena.

Man vill ha tillbaka pålen för att ha en riktig symbolisk länk till sitt förflutna. Med den som utgångspunkt kan man återerövra sin kultur och historia. Men, man begär den inte tillbaka förrän man har ett hus att ställa den i samt materiella och personella resurser att vårda och bevara den. Och man har, som tidigare nämnts, lovat att hugga en ny påle som ersättning för den gamla. I byn finns en mycket skicklig bildhuggare, Lyle Thomson, som huggit flera mycket goda totempålar och reliefer.

Ett annat stort och olöst problem är finansieringen. Haisla Nation söker nu få fram medel för sitt kulturcentrum, men vem skall bekosta ett eventuellt återförande och vem skall bekosta en eventuell nyhuggning och transport av den? Många frågor återstår att lösa både av teoretisk och praktisk natur. När dessa frågor har besvarats på ett tillfredsställande sätt anser jag att pålen skall återföras.